

O'ZBEKISTON MILLIY KULOLCHILIK SAN'ATIDAGI NAQSH VA BEZAK KOMPOZITSIYALARINI TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA O'RGATISH METODIKASI

Ismoilova Mohirabonu Ilhomjon qizi

Qo'qon davlat universiteti magistranti

E-mail: mohirabonu411@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston milliy kulolchilik san'atidagi naqsh va bezak kompozitsiyalarining badiiy xususiyatlari hamda ularni tasviriy san'at ta'limida o'rgatish metodikasi yoritilgan. O'zbek kulolchilik maktablarining o'ziga xos jihatlari, naqshlarning kompozitsion tuzilishi, ranglar uyg'unligi va ularning estetik ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, tasviriy savodxonligi va milliy madaniy merosga hurmatini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kulolchilik, milliy san'at, naqsh, bezak kompozitsiyasi, tasviriy san'at ta'limi, ranglar uyg'unligi, ijodkorlik.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются художественные особенности орнаментов и декоративных композиций узбекского национального керамического искусства, а также методика их изучения на уроках изобразительного искусства. Анализируются особенности региональных школ керамики, композиционное построение орнаментов и гармония цветов. Представлены методические рекомендации по развитию творческого мышления учащихся, художественной грамотности и уважения к национальному культурному наследию.

Ключевые слова: керамика, национальное искусство, орнамент, декоративная композиция, художественное образование, гармония цветов, творчество.

ABSTRACT

This article examines the artistic features of ornaments and decorative compositions in traditional Uzbek pottery and explores methods for teaching them in visual arts education. It analyses regional pottery schools, compositional structure, and colour harmony. Methodological recommendations are provided for developing students' creativity, visual literacy, and appreciation of national cultural heritage.

Keywords: pottery, national art, ornament, decorative composition, art education, colour harmony, creativity.

KIRISH

O‘zbekiston xalq amaliy bezak san’ati ko‘p asrlik tarixiy tajriba, milliy qadriyatlar va xalqning estetik qarashlarini o‘zida mujassam etgan. Ushbu san’at turlari orasida kulolchilik alohida o‘rin egallaydi. Chunki kulolchilik buyumlari kundalik ehtiyojlarni qondirish bilan birga, xalqning badiiy tafakkuri, turmush tarzi va madaniy merosini ham aks ettiradi.

O‘zbek kulolchilik san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot davomida Rishton, G‘urumsaroy, G‘ijduvon, Xorazm, Samarqand va boshqa hududlarda o‘ziga xos maktablar sifatida shakllangan. Ushbu maktablar buyum shakli, naqsh tuzilishi, rang tanlovi va bezash usullari bilan bir-biridan farq qiladi. Kulolchilik an’analarning avloddan avlodga o‘tib kelishi uning nafaqat hunarmandchilik, balki muhim madaniy meros ekanini ko‘rsatadi.

2023-yilda O‘zbekiston kulolchilik san’atining UNESCO nomoddiy madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilishi ushbu an’analarni asrash va kelajak avlodlarga yetkazishning xalqaro ahamiyatini namoyon etdi. Shu sababli milliy kulolchilik namunalarini ta’lim jarayonida o‘rganish yoshlarning milliy san’at haqidagi bilimlarini kengaytirish va estetik didini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tasviriy san’at darslarida kulolchilik naqshlarini o‘rgatish o‘quvchilarga shakl, chiziq, rang, ritm va kompozitsiya qonuniyatlarini amaliy misollar orqali tushuntirish imkonini beradi. Bundan tashqari, bunday mashg‘ulotlar mustaqil fikrlash, kuzatuvchanlik va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Maqolaning maqsadi — O‘zbekiston milliy kulolchilik san’atidagi naqsh va bezak kompozitsiyalarining badiiy xususiyatlarini o‘rganish hamda ularni tasviriy san’at ta’limida o‘rgatishning samarali metodik usullarini asoslashdan iborat.

O‘ZBEK MILLIY KULOLCHILIK SAN’ATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kulolchilik qadimdan insonlarning turmush ehtiyojlari bilan bog‘liq holda rivojlangan. Sopol kosa, piyola, lagan, ko‘za va xum kabi buyumlar dastlab amaliy vazifani bajargan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ularning shakli va yuzasiga turli naqshlar tushirish orqali badiiy qiymati ham oshgan.

O‘zbek kulolchiligida buyumning amaliy vazifasi bilan uning bezagi o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Naqshlar buyum shakliga mos ravishda joylashtiriladi, ranglar esa uning badiiy ta’sirini kuchaytiradi. Masalan, lagan va kosalarda markaziy bezak bilan chetki hoshiya o‘zaro bog‘liq holda ishlanib, kompozitsiyaning yaxlitligini ta’minlaydi.

Rishton kulolchilik maktabi ko‘k, moviy va feruza ranglari, nafis o‘simliksimon naqshlari bilan tanilgan. G‘urumsaroy kulolchiligida esa o‘ziga xos bezak yechimlari va rang munosabatlari kuzatiladi. G‘ijduvon kulolchiligida ranglarning to‘yinganligi hamda o‘simliksimon va geometrik elementlarning uyg‘unligi muhim o‘rin tutadi. Xorazm kulolchiligida ko‘k-yashil ranglar va geometrik bezaklardan foydalanish an’analari uchraydi.

Mazkur maktablarni o‘rganishda ularning faqat ranglarini yodlab olish emas, balki naqshlarning buyum shakli bilan bog‘liqligini anglash muhimdir. O‘quvchilar turli namunalarni taqqoslash orqali milliy kulolchilik san’atining umumiy jihatlarini va hududiy farqlarini tushunadilar.

Kulolchilik naqshlari, asosan, o‘simliksimon, geometrik va aralash kompozitsiyalardan tashkil topadi. O‘simliksimon naqshlarda gul, barg va novda shakllari; geometrik naqshlarda esa doira, romb, uchburchak va boshqa shakllar qo‘llanadi. Aralash kompozitsiyalarda ushbu elementlar o‘zaro uyg‘unlashtiriladi.

Naqshlarning badiiy ta’siri ularning joylashuvi, o‘lchami, takrorlanishi va ranglar nisbatiga bog‘liq. Shu sababli kulolchilikni o‘rganish o‘quvchilarga nafaqat milliy merosni tanitadi, balki tasviriy san’atning umumiy qonuniyatlarini o‘zlashtirishga ham yordam beradi.

KULOLCHILIK NAQSHLARINING BADIY VA KOMPOZITSION XUSUSIYATLARI

Kulolchilik buyumlaridagi naqshlar ma’lum kompozitsion tartib asosida joylashtiriladi. Bunda simmetriya, ritm, muvozanat, ranglar uyg‘unligi va shakllar nisbati muhim ahamiyatga ega.

Simmetriya naqsh elementlarining markaz yoki o‘q atrofida tartibli joylashuvini ifodalaydi. Ritm esa shakllarning ma’lum tartibda takrorlanishi orqali yuzaga keladi. Muvozanat kompozitsiyaning turli qismlari o‘rtasidagi vizual uyg‘unlikni ta’minlaydi. Ushbu qonuniyatlarni o‘zlashtirish o‘quvchilarning badiiy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kulolchilik bezaklarida markaziy kompozitsiya va hoshiya muhim o‘rin tutadi. Markaziy qism ko‘pincha asosiy naqshni o‘zida mujassamlashtirsa, hoshiya buyumning chetini bezab, kompozitsiyani yaxlitlashtiradi. Naqshlarni joylashtirishda buyumning shakli va bezak elementlarining o‘lchami hisobga olinishi lozim.

Ranglar ham kulolchilik san’atining asosiy ifoda vositalaridan biridir. Ko‘k, moviy, feruza, yashil, oq va jigarrang ranglar turli hududiy maktablarda o‘ziga xos uyg‘unlikda ishlatiladi. Rang tanlashda asosiy va yordamchi ranglar munosabati, och-to‘qlik va kontrast hisobga olinadi.

Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarga naqshning rangli va rangsiz variantlarini taqqoslash topshirig‘ini berish mumkin. Bunday mashqlar ranglarning kompozitsiyaga ta’sirini anglashga yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchilarning an’anaviy naqshlardan foydalanib, o‘z rang yechimlarini yaratishlari ijodiy mustaqillikni rivojlantiradi.

Naqshlarning tarixiy yoki ramziy mazmunini tushuntirishda ishonchli manbalarga tayanish zarur. Chunki barcha bezak elementlariga bir xil ma’no berish to‘g‘ri emas; ayrim naqshlarning talqini hududiy an’ana va muayyan hunarmandchilik maktabiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

MILLIY KULOLCHILIK NAQSHLARINI TASVIRIY SAN’AT TA’LIMIDA O‘RGATISH METODIKASI

Milliy kulolchilik naqshlarini o‘rgatish jarayoni nazariy bilim, badiiy tahlil va amaliy faoliyatni birlashtirishi kerak. Darsda o‘quvchilar avval kulolchilik namunalarini kuzatadilar, keyin naqshlarning tuzilishini o‘rganadilar va o‘zlari mustaqil kompozitsiya yaratadilar.

Birinchi bosqichda o‘qituvchi kulolchilik buyumlari tasvirlarini namoyish etib, o‘quvchilarning e’tiborini buyum shakli, naqshlar joylashuvi va ranglar uyg‘unligiga qaratadi. “Naqsh qayerda joylashgan?”, “Qaysi elementlar

takrorlangan?”, “Markaziy qism bilan hoshiya qanday farqlanadi?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni mustaqil kuzatishga yo‘naltiradi.

Ikkinchi bosqichda naqsh elementlari va kompozitsiya qonuniyatlari tushuntiriladi. O‘qituvchi dumaloq buyum yuzasini markaziy qism va hoshiyaga ajratib ko‘rsatishi, naqshlarning qanday tartibda joylashtirilishini namoyish etishi mumkin. Shundan so‘ng o‘quvchilar sodda geometrik yoki o‘simliksimon elementlarni chizib mashq qiladilar.

Uchinchi bosqich amaliy ishga bag‘ishlanadi. O‘quvchilar lagan yoki kosa shaklini tasvirlab, markaziy bezakni belgilaydilar, asosiy va yordamchi naqshlarni joylashtiradilar hamda rang tanlaydilar. Ishni bosqichma-bosqich bajarish shakllar o‘rtasidagi nisbatni saqlash va kompozitsion xatolarni kamaytirishga yordam beradi.

Mazkur jarayonda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

Kuzatish va tahlil metodi. O‘quvchilar turli hududiy maktablarga mansub buyumlarni ko‘rib, ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlaydilar.

Namoyish metodi. O‘qituvchi naqsh chizish, kompozitsiyani tashkil etish va rang berish jarayonini ketma-ket ko‘rsatadi.

Amaliy mashq metodi. O‘quvchilar avval alohida elementlarni, so‘ng hoshiya va yaxlit kompozitsiyani bajaradilar.

Ijodiy loyiha metodi. O‘quvchilar milliy kulolchilik namunalaridan ilhomlanib, an‘anaviy elementlar asosida mustaqil bezak kompozitsiyasi yaratadilar.

Ushbu metodlarni birgalikda qo‘llash o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan mustahkamlash imkonini beradi. Ayniqsa, ijodiy loyiha davomida o‘quvchining tayyor namunani ko‘chirishi emas, balki uning badiiy tuzilishini tushunib, yangi kompozitsion yechim yaratishi muhim hisoblanadi.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR VA BAHOLASH MEZONLARI

Kulolchilik naqshlarini o‘rgatishda amaliy mashg‘ulotlarni oddiydan murakkabga qarab tashkil etish maqsadga muvofiq. Dastlab o‘quvchilar gul, barg, novda, doira va romb kabi elementlarni chizadilar. Keyin ushbu elementlardan takrorlanuvchi naqsh yo‘lagi tuzadilar. Yakuniy bosqichda esa dumaloq yoki to‘rtburchak buyum uchun mustaqil dekorativ kompozitsiya ishlab chiqadilar.

Amaliy mashg‘ulot quyidagi ketma-ketlikda olib borilishi mumkin: buyum shaklini belgilash, markaziy kompozitsiyani chizish, yordamchi elementlarni joylashtirish, hoshiya yaratish, ranglarni tanlash va yakuniy ishni tahlil qilish. O‘qituvchi ish davomida o‘quvchilarga individual yordam ko‘rsatib, shakllar nisbati va ranglar uyg‘unligiga e‘tibor qaratadi.

O‘quvchilarning ishlarini baholashda faqat tashqi ko‘rinish emas, balki mavzuni tushunish va ijodiy yondashuv ham hisobga olinishi kerak. Quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Baholash mezonlari	Ball
Milliy naqsh xususiyatlarini tushunish	0–2
Kompozitsiyaning yaxlitligi	0–2
Naqshlarning tartibli joylashuvi	0–2
Ranglar uyg‘unligi	0–2

Mustaqil ijodiy yondashuv	0–2
Jami	10

Ushbu mezonlar namunaviy tavsiya bo‘lib, o‘qituvchi ularni dars maqsadi va o‘quvchilarning tayyorgarligiga moslashtirishi mumkin.

Ta‘lim jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham uchrashi mumkin. Masalan, o‘quvchilar naqshlarni ko‘chirib chizishga berilib, ularning kompozitsion tuzilishiga yetarlicha e‘tibor bermasliklari mumkin. Bunday vaziyatda naqshni markaziy qism, hoshiya va yordamchi elementlarga ajratib tahlil qilish foydali. Rang tanlashda qiynalgan o‘quvchilarga esa dastlab uch-to‘rt rangdan iborat palitra bilan ishlash tavsiya etiladi.

Haqiqiy kulolchilik buyumlari yoki maxsus jihozlar mavjud bo‘lmagan sharoitda fotosuratlar, videolavhalar, muzey materiallari va qog‘ozdagi dekorativ topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bu vositalar milliy kulolchilikning badiiy xususiyatlarini o‘rganish uchun yetarli boshlang‘ich imkoniyat yaratadi.

MILLIY KULOLCHILIKNI ZAMONAVIY TA‘LIM BILAN UYG‘UNLASHTIRISH

Milliy kulolchilik naqshlarini o‘rgatishda zamonaviy pedagogik vositalardan foydalanish dars mazmunini boyitadi. Raqamli taqdimotlar va videolavhalar orqali turli kulolchilik maktablari namunalari ko‘rsatilishi, naqsh elementlari kattalashtirib tahlil qilinishi mumkin. Biroq raqamli vositalar amaliy chizish va san‘at namunalarini bevosita kuzatishning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi.

Kulolchilikni boshqa fanlar bilan integratsiyalash ham muhim. Matematika bilan bog‘liqlik simmetriya, geometrik shakllar va takrorlanish qonuniyatlarini o‘rganishda ko‘rinsa, tarix fanida kulolchilikning taraqqiyoti va hunarmandchilik markazlari muhokama qilinadi. Texnologiya mashg‘ulotlarida buyum shakli va material xususiyatlari o‘rganilishi mumkin. Bu yondashuv o‘quvchilarga milliy san‘atni turli fanlar bilan bog‘liq yaxlit madaniy hodisa sifatida tushunishga yordam beradi.

Kulolchilik ustalari bilan uchrashuvlar, muzeylarga tashriflar va mahorat darslari ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Usta faoliyatini bevosita kuzatish o‘quvchilarga buyum yaratish jarayonini tushunish, hunarmand mehnatini qadrlash va an‘anaviy bilimlarning avloddan avlodga o‘tishini anglash imkonini beradi.

An‘anaviy naqshlarni zamonaviy ijodda qo‘llashda milliy uslubni tushunish va ijodiy yangilik yaratish o‘rtasidagi muvozanat saqlanishi kerak. O‘quvchilar tarixiy namunalarni o‘rganib, ulardan ilhomlangan holda o‘z kompozitsiyalarini yaratishlari mumkin. Bunda an‘anaviy elementlarning badiiy xususiyatlarini anglash va shaxsiy ijodiy fikrni ifodalash bir-birini to‘ldiradi.

XULOSA

O‘zbekiston milliy kulolchilik san‘ati xalqning tarixiy tajribasi, estetik qarashlari va madaniy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan muhim meros hisoblanadi. Undagi naqsh va bezak kompozitsiyalari shakl, rang, ritm, simmetriya va muvozanatning o‘zaro uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Hududiy kulolchilik maktablarini o‘rganish esa milliy san‘atning boyligi va xilma-xilligini anglash imkonini beradi.

Kulolchilik naqshlarini tasviriy san’at ta’limida o’rgatish o’quvchilarning badiiy savodxonligi, kuzatuvchanligi, estetik didi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kuzatish, namoyish, qiyosiy tahlil, amaliy mashq va ijodiy loyiha metodlarini izchil qo’llash nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog’lash imkonini beradi.

Mashg’ulotlarda o’quvchilarga naqshlarni shunchaki ko’chirish emas, balki ularning tuzilishi va kompozitsion qonuniyatlarini anglash o’rgatilishi zarur. Shuningdek, ranglar uyg’unligi, markaziy kompozitsiya, hoshiya va naqsh elementlarining o’zaro munosabatiga e’tibor qaratish lozim.

Xulosa qilib aytganda, milliy kulolchilik naqshlarini tasviriy san’at darslariga izchil tatbiq etish yosh avlodni milliy madaniy meros ruhida tarbiyalash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va an’anaviy san’atga hurmatini oshirishning samarali yo’nalishlaridan biridir. Kelgusida ushbu metodikaning samaradorligini aniqlash uchun amaliy mashg’ulotlar va pedagogik tajriba-sinov ishlarini olib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. *Ceramic Arts in Uzbekistan*. Intangible Cultural Heritage, 2023. <https://ich.unesco.org/en/RL/ceramic-arts-in-uzbekistan-01989>
2. O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi. *Kulolchilik*. <https://www.ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-5/440-kulolchilik>
3. UNESCO-ICHCAP. *Pottery of Uzbekistan: Rishton and Gijduvan pottery traditions*. https://archive.unesco-ichcap.org/eng/ek/sub2017_4/sub5.php
4. Bulatov, S. S. *O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati*. Toshkent: Mehnat, 1991.